

NEOLİBERALİZM VE ELEŞTİREL KURAM: NEOLİBERALİZMİN TEORİ VE PRATİK UYUŞMAZLIĞI

NEOLIBERALISM AND CRITICAL THEORY: DISCREPANCY OF THEORY AND PRACTICE OF NEOLIBERALISM

Berkay COŞKUN¹

ÖZET

Neoliberalizm, uygulanmasından kaynaklanan toplumsal adaletsizlikler ve eşitsizlikler nedeniyle günümüzde hâlâ tartışılması gereken bir meseleyi teşkil etmektedir. Neoliberalizm yalnızca iktisadî değil, aksine, sosyolojik ve sosyo-psikolojik birçok veçhesi bulunan çok kapsamlı bir gerçekliktir. Onu sadece iktisadî bir gerçeklik olarak kabul etmek, toplumsal olanı iktisadî olandan soyutlayan indirgemeci bir Marksizm hatasına düşmektir. Dolayısıyla neoliberalizmi yalnızca iktisadî bir gerçeklik olarak ele almak, toplumsal gerçekliğin birçok yönünü gözden kaçırmaya yol açar. Bu nedenle onun iktisadî, sosyolojik ve sosyo-psikolojik boyutlarını birbiriyle ilişkili hâlde kavramak gereklidir. İşte Eleştirel Kuramın erken dönemi böyle bir kavrayışı olanaklı kılmaktadır. Erken dönem Eleştirel Kuram ile neoliberalizmi kavramanın elverişli olduğu düşüncesi, bu çalışmanın iddiasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışma, erken dönem Eleştirel Kuram temelinde neoliberalizmi iktisadî, sosyolojik ve sosyo-psikolojik boyutuyla değerlendirmektedir. Bunu yaparken neoliberalizmin teori ve pratik uyumsuzluğunu göstermek ise çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bunun için erken dönem Eleştirel Kuramla beraber neoliberalizmin iktisadî, sosyolojik ve sosyo-psikolojik çelişkilerini ortaya koyuyorum.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Eleştirel Kuram, Psikopolitika, Yorgunluk Toplumu, Yalnızlık Toplumu

ABSTRACT

Neoliberalism is still an issue that needs to be discussed today due to the social injustices and inequalities arising from its implementation. Neoliberalism is not only an economic, but a very comprehensive reality that has many sociological and socio-psychological aspects. To accept it as just an economic reality is to fall into a reductionist Marxism mistake that abstracts the social from the economic. Therefore, it is necessary to grasp its economic, sociological and socio-psychological dimensions in an interrelated way. Early period of Critical Theory makes such a grasp possible. The idea that it is convenient to grasp neoliberalism with early Critical Theory constitutes the claim of this study. In this context, the study evaluates neoliberalism with its economic, sociological and socio-psychological dimensions on the basis of Critical Theory. While doing this, showing the discrepancy of theory and practice of neoliberalism constitutes the philosophical purpose of the study. For this, I reveal the economic, sociological and socio-psychological contradictions of neoliberalism along with early Critical Theory.

Keywords: Neoliberalism, Critical Theory, Psychopolitics, The Burnout Society, Desolation Society

¹ Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans öğrencisi,
E-posta: b.coskum03@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1458-4823

GİRİŞ

Yazının başlığına ismini veren, bir şeye, daha doğru bir ifadeyle bir gerçekliğin kendisine “eleştirel bakmak” ifadesi ile esas olarak Eleştirel Kuramın gözlerinden gerçekliğe bakmayı kastetmekteyim. Rocio Zambrana (2013), Okulun ikinci ve üçüncü kuşağıyla neoliberalizme bakmayı önerse de, bu yazıda Okulun ilk dönem kuşağının da neoliberalizme eleştiri sunmada kullanışlı bir yaklaşım sunduğunu iddia ediyorum. Bu iddia doğrultusundaki bir çalışma yakın bir zamanda, Charles A. Prusik’in (2020) kaleme almış olduğu *Adorno and Neoliberalism: The Critique of Exchange Society* (Adorno ve Neoliberalizm: Mübadele Toplumunun Eleştirisi) kitabında gerçekleştirildi. Negatif diyalektiğe dayanarak, neoliberalizmi öznellik boyutuyla sorgulayan Prusik, ortaya çıktığı dönemdeki politikaların ve iktisadî yapının farklılığına rağmen, neoliberalizmi Eleştirel Kuramla sorgulamanın olanaklı olduğuna ışık yaktaktadır. Erken dönem Kuram ile neoliberalizmi ve özellikle onun yarattığı iktisadî ve toplumsal krizleri açıklamaya çalışan başka bir çalışma ise Wolfgang Streeck’in (2016) *Satın Alınan Zaman* adlı çalışmasıdır. Çalışma, “... günümüz demokratik kapitalizminin finansal ve mali krizini 1960’ların sonu ve 1970’lerin başı yani Adorno’nun dönemini çevreleyen ve haliyle benim Frankfurt’ta öğrenim gördüğüm zamanki Frankfurt Okulu’nun kriz kuramları ışığında” ele almaktadır (Streeck, 2016, s. 38).

Yine de, neoliberalizmi salt ilk dönem Okulun gözünden eleştirmenin önünde pürüzler de bulunur. Okulun ilk dönemi Theodor W. Adorno’nun 1969’da, Max Horkheimer’in 1973’te hayatını kaybetmesiyle sonlanmıştı. Onların ölümlerinden yaklaşık 10-15 yıl sonra neoliberalizm, postmodernizm ve küreselleşme ön plana çıkmıştır.² Dolayısıyla kendilerinin, bu yaşanan gelişmeleri eleştirecek kadar ömürleri olmamıştır. Her ne kadar bu üçüne doğrudan bir eleştiri yönelmemiş olsalar da, arkalarında bıraktıkları kuramsal birikim, bu üçünün iktisadî, sosyolojik ve psikolojik temelde eleştirilmesini olanaklı kılmaktadır.

Kısaca yazının amacı da neoliberalizmi “eleştirel” olarak kavramak ve neoliberalizm eleştirilerine farklı bir boyuttan katkı sunmaktır. Dogmatik Marksizmin hatasına düşmekten kaçınmak maksadıyla ve neoliberalizmin sadece iktisadî bir gerçeklik olmaması nedeniyle, onu toplumsal ve sosyo-psikolojik boyutlarıyla değerlendirmek önem taşımaktadır. Adorno ve Horkheimer’in arkalarında bıraktıkları kuramsal birikim de, neoliberalizmi felsefî temelde iktisadî, sosyolojik ve sosyo-psikolojik boyutlarıyla eleştirme hususunda oldukça elverişlidir. Bu minvalde ilk bölümde eleştirinin ne olduğunu açıklıyorum; ikinci bölümde, neoliberalizmin iktisadî dayanaklarına odaklanıyor ve iktisadî çelişkilerini ortaya koyuyorum; üçüncü bölümde,

² Postmodernite, mevcut gerçeklikten soyut bir gelişme olmamakla birlikte, neoliberalizmle ve küreselleşmeyle gelişen, tıpkı modernite gibi, kapitalizmin bir evresini teşkil etmektedir. Bkz. Wood, 2003, s. 196-207.

iktisadî olanın toplumsal ve sosyo-psikolojik olanla bağlantısını kurabilmek için “biz” öznesinin parçalanması bağlamında yorgunluk ve yalnızlık toplumunu açıklıyorum; son olarak da “biz” öznesinin parçalanmasıyla bağlantılı olarak psikopolitikayı ele alıyorum._Yazıyı çalışma konuları önererek sonlandırıyorum.

1. ELEŞTİRİ NEDİR?

Burada, gerek gündelik yaşamda gerek akademik dilde yaygın olarak kullanılmasına karşın, “eleştiri” kelimesinin yeterli olmadığını belirtmek durumundayım. Eleştiri kelimesi, gündelik dilde bazı durumlarda şikâyet etmeyle karıştırılmaktayken, bazı durumlarda eleştirinin olumlu olabileceği ifade edilmektedir. Oysa ki eleştiri ne bir şeylerden şikâyet etme durumudur, ne de olumlu bir ifadedir – reformist değil yadsıyıcı bir etkinliktir eleştiri. Bu anlamlardaki eleştiri ifadesi “kritik” kavramını karşılamamaktadır.

Peki “kritik” ile ifade edilmek istenen nedir? Tüm olumlamaların ötesinde “kritik”, mevcut gerçekliği teori düzeyinde yadsıma eylemini ifade eder. Ancak bu yadsıma idealizmden çok diyalektik materyalizme dayanır. Horkheimer’ın (1937, s. 389) *Geleneksel ve Eleştirel Kuram*’ın 14. dipnotunda belirttiği gibi: “Bu tutuma, bundan sonra "eleştirel" diyeceğiz. Bu sözcük burada salt aklın idealist eleştirisi anlamından çok, ekonomi politiğin diyalektik eleştirisi anlamında anlaşılmaktadır. Bu sözcük, toplumun diyalektik kuramının başlıca bir özelliğini imlemektedir.” İşte, Horkheimer, Eleştirel Kuram ismindeki “eleştirel” ifadesiyle, gündelik dilde kullanılan eleştiri kelimesinin aksine diyalektik materyalizm temelli “kritik” kavramına atıfta bulunmaktadır. Türkçeye “Eleştirel Kuram” adıyla çevrilmiş olan ifadenin Almanca’daki karşılığı “Kritische Theorie”dir. Dolayısıyla “eleştirel” ifadesi “kritik” ifadesini kapsamakta yetersiz kalmaktaysa da, verilenler ışığında Eleştirel Kuramın mevcut olanı yadsıyıcı bir nitelik taşıyan ve diyalektik materyalizme dayanan bir kuram olduğu açıktır. Eleştirinin de esas niteliği budur: “Eleştirel düşünce, “gerçek” çıkarlarını kuramsal terimlerle temsil etme iddiasında bulunduğu toplumsal güçlerin bir “ifadesi” değildir. Eleştirel düşünce, bu güçlerin kendisini hedef alır ve bu güçlerin dağılmasını amaçlar. Bir başka ifadeyle, sınıflı toplumun eleştirisi, çözümünü sınıf adına politikalarda değil, ancak sınıfın yadsınmasında bulur” (Bonfeld, 2013, s. 36).

Mevcut olanı yadsıyıcı bir kuram olan Eleştirel Kuram ile gerçekliğe bakmak, hâliyle adaletsizliği, eşitsizliği, özgürlüksüzlüğü üreten gerçekliği ve onu olumlayan her şeyin teori düzeyinde yadsınmasını getirecektir. Gerçekliğin teori düzeyinde yadsınmasını sağlayacak olansa, gerçekliği doğallaştıran ve gizemlileştiren idealist sistemlerin aksine, tüm bu doğallığın ve gizemliliğin ardındaki toplumsal ilişkileri açığa vuran Marksist kuramın kendisidir:

“Eleştirel düşüncenin etkisiyle ortaya çıkan kavramlar, bugünü eleştirirler. Marksçı sınıf, sömürü, artı-değer, kâr, sefilleşme, çöküş kategorileri, anlamının bugünkü toplumun yeniden üretiminde değil, bu toplumun doğru toplum olarak değiştirilmesinde aranması gereken, kavramsal bir bütünün uğraklarıdır” (Horkheimer, 1937, s. 366).

Genel olarak Eleştirel Kuramın bu Marksist boyutu ihmâl edilir ve kuramdaki araçsal rasyonalite, akıl tutulması, kültür endüstrisi kavramları, Aydınlanma, bilim ve akıl eleştirileri, çeşitli sosyal bilimler yaklaşımları ve yöntemlerine yönelik eleştiriler ve birçok felsefi görüşe yönelik eleştiriler, iktisadî olandan koparılarak ele alınır. Oysa ki Eleştirel Kuram, mevcut olanı onaylayan düşüncelerin ya da çeşitli düşünceler içerisindeki mevcut olanı olumlayıcı öğelerin ifşaatını sunar. Ve bunu yaparken de, mevcut iddiaların aksine (Bottomore, 2016, s. 45-47; Slater, 1998, s. 172-174), hiçbir zaman Marx’tan kopmaz – yer yer Marx da bu eleştirilerin hedefi olsa da.

Tüm bunlardan hareketle, neoliberalizme eleştirel bakmak demek, onun mevcut olanı olumlayıcı yanlarını gözler önüne sermek demektir. Bunu yaparken de sınıf, kâr, büyüme, yoksulluk, sömürü gibi kavramlarla neoliberalizme yaklaşmak gereklidir. Daha net bir ifadeyle, neoliberalizme eleştirel bakmak, onu sınıfsal eşitsizlikler ve adaletsizlikler, büyüme ve genişlemek zorunda olan sermaye ile açıklamaktır. Bu adaletsizlik, eşitsizlik ve özgürlüksüzlüğü felsefi, sosyolojik ve psikolojik boyutlarıyla sorgulamak Eleştirel Kurama içkin olan bir görevdir. Bu yazının ortaya çıkmasına kaynaklık eden yaklaşım tam olarak budur.

Buradaki eleştirinin niteliğinin negatif olmasını göz önünde bulundurduğumuzda, bu yazının bazı kişilere, kurumlara, konumlara, okuyanlara rahatsızlık ve huzursuzluk vereceğini tahmin etmek mümkündür. Kuramsal anlamda yadsıyıcı bir etkinlik olarak eleştiri bugün arka plana düştüğü için, rahatsızlık ve huzursuzluk verecek olmasına rağmen, onu yeniden canlandırma girişimi toplumun gerçek bir resmini sunabilmek adına gereklidir. Eleştiriye ve eleştirmene yüklenen anlam, Adorno ve Horkheimer’in yaşadığı dönemden bu yana hâlâ aynıdır: Eleştiri sevilmez, eleştirmen ise bölücüdür: “Kim eleştirecek olursa, totaliter örgütlenmeleri aşmak isteyen birlik tabusuna karşı günah işliyor demektir. Eleştirmen bölücü olur ve totaliter dönemde akıl bulandırıcı biri...” (Adorno, 1969, s. 110). Tüm bölücülük günahına rağmen, negatifin yanında yer almak, yanlış hayatın günahlarının yanında bir hiç kalacağı ve onun varlığına en ufak bir katkı sunmaya içtenlikle karşı koyacağı için eleştirinin, doğrunun yanında konumlandırılmasını sağlayacaktır.

2. NEOLİBERALİZMİN İKTİSADÎ DAYANAKLARI

Sıkça belirtilen bir gerçeği tekrar ederek söze başlayacak olursak, 1980’lerden itibaren uygulanan neoliberalizm, Keynesçi politikaların da etkisiyle oluşan birikim ve kârdaki durgunluğa bir cevap olarak, daha net bir ifadeyle, sermayenin daha fazla genişleme ve büyümesi ihtiyacıyla gelişmiştir. Bu açıdan neoliberalizm, Keynesçilikle ortaya çıkan kapitalizme özgül çelişkilerin üstesinden gelme/aşma (overcome) amacıyla öne sürülmüştür (Faulkner, 2014, s. 365; Foster, 2011, s. 132-133). Ne var ki, üretim fazlası sorununu aşmaya yönelik ortaya atılan bu çözümün, Keynesçilikten pek de farkı yoktur; hatta aynı madalyonun farklı yüzünden ibarettir. Bu iddia, her ikisinin de, yaşanan çelişkilere yüzeysel yaklaştığını, kapitalizmin çelişkilerinin aşılabileceğine yönelik bir inanca dayandıklarını, çelişkilerin asıl kökenine (“insanları pazara bağımlı kılan koşullara”) değinmediklerini ve sınıflar arasında denge sağladığında çelişkinin giderilebileceğine yönelik bir düşünceden hareket ettiğini öne sürer (Wood, 2007, s. 171-174).

Kapitalizmin çelişkilerinin aşılabileceğine yönelik inanç, neoliberalizmin iktisadî dayanaklarını oluşturur. Bu dayanakların en önemlisi, neoliberal politikaların uygulanışının iktisadî büyümede artışı sağlayacağı, böylece insanlara refah getireceği, zenginliğin artacağı, kalkınmanın sağlanacağı, yaşam standartlarının iyileşeceği ve yoksulluğun minimize olacağına yönelik beklentinin kendisidir. Bu beklentinin gerçekleşmesini sağlayacak olansa serbest ticarettir. Buna göre, serbest ticaret iktisadî büyümeye doğrudan katkıda bulunacak ve yoksulluk önemli ölçüde azalacaktır (Deraniyagala, 2007, s. 174; Johnston, 2007, s. 226). Yoksulluğu ortadan kaldıracak olan en iyi yol yine kapitalizmin kendisine içkindir. Başka bir alternâtif yoktur: ““Yükselen dalga bütün gemileri yüzdürür” ya da “yukarıdaki zenginleşme aşağıya da damlar” varsayımıyla neoliberal teori, yoksulluğun (tek tek ülkelerde ve dünyada) ortadan kaldırılmasını sağlamanın en iyi yolunun serbest piyasalardan ve serbest ticaretten geçtiğini savunur” (Harvey, 2015, s. 72-73).

Bu tür tanımlamaların haricinde, neoliberalizmin en iyi yol olduğuna ve yoksulluğu ortadan kaldıracığına yönelik inanca karşı eleştirel konum alan bir taraf da bulunur. Bu konumu benimseyenler, neoliberalizmi, Batı’nın kendi piyasa anlayışını dezavantajlı konumda olan ülkelere dayatması olarak görür. Örneğin Joachim Hirsch, neoliberalizme emperyalizm boyutuyla yaklaşır. Ona göre esas olarak neoliberalizm, daha somut bir ifadeyle, “... tek tek ülkelerin yönetimini kapital kullanımının zorlamalarına daha dolaysız bir biçimde maruz bırakan ürün, finans ve kapital pazarlarının sistematik bir biçimde liberalleşmesidir” (Hirsch, 2005, s. 16). Ritzer ve Stepnisky de (2018, s. 610) şöyle bir açıklama getirir: “Neoliberalizm, çoğu zaman dönüp dolaşır Birleşik Devletler’e ve kendi refah ve özgürlük tanımlarını dünyanın

başka bölümlerindeki insanlara dayatmayı amaçlayan birkaç küresel örgüte (örneğin, Uluslararası Para Fonu) dayanır.”

Neoliberalizmin iktisadî dayanaklarından diğerini, onun devlet hakkındaki tutumu oluşturur. Genel kanı neoliberalizmin devlet müdahalesinin tasfiyesi anlamına geldiği şeklindedir. Neoliberalizmin bu yöndeki dayanağı, neoklasik iktisadî kuramla da örtüşür. Neoklasik kuram gibi neoliberalizm de devletin müdahalesini desteklemez. Bunun yerine piyasaların etkin olduğu anlayışını kabul eder ve devleti piyasanın kurallarını uygulamanın bir aracına indirger. Buna göre devlet, girişimcileri serbest bırakmalı, onların yatırımlarına engel olabilecek tüm uygulamaları düşük seviyelere çekmeli, bilindik ifadeyle deregülasyon uygulamalıdır (Johnston, 2007, s. 225-226; Saad-Filho, 2007b, s. 192). Bu bağlamda neoliberalizm, çok uluslu şirket sermayelerinin, herhangi bir devlet müdahalesi ile karşılaşmadan yerküre üzerinde serbestçe dolaşımını ifade eder (Foster, 2011, s. 171).

Neoliberalizmin diğer dayanağı, Protestanlık mitidir. Buna göre, çok çalışan insan başarır miti, sosyal yardımların azaltılmasının ardındaki düşünceyi verir.³ Bu düşünceye göre, sosyal yardımlardan faydalanan insanlar, bu yardımlar nedeniyle iş yaşamından kaçmaktadırlar. Ancak sosyal yardımlar azaltılırsa, istihdam artacak ve büyüme hızında artış sağlanacaktır. Neoliberalizmde, büyüme hızındaki düşüklüğün nedeni yine devlet müdahalesine, devletin yaptığı sosyal yardımlara veyahut sübvansiyonlara bağlanmaktadır. Bu nedenle devlet, büyüme hızını olumsuz etkileyecek tüm uygulamalarından vazgeçmelidir (Johnston, 2007, s. 226-228). Bu tarzdaki açıklamalara göre devlet, neoliberalizmin bir aygıtı durumundadır – neoliberal devlet, neoliberal bir aygıttır.

Neoliberal devletin rolü hakkında bu açıklamalardan farklılaşan yorumlar da geliştirilmiştir. Örneğin, E. M. Wood, neoliberal devleti farklı bir devlet müdahaleciliği türü olarak yorumlar. Buna göre devlet tamamen önemini yitirmemiştir, aksine piyasa merkezli hâle gelmiştir: “Yerleşik görüşün tersine neoliberalizm, devleti ilgisiz hale getirmemiştir. Aksine devletin kurumları ve pratikleri, neoliberal piyasanın ve ekonominin çıkarlarına daha iyi uyum sağlamaları için dönüştürülmüştür” (Ritzer ve Stepnisky, 2018, s. 608). Küresel dönemde devlet, Harvey’in (2015, s. 72-74) de belirttiği üzere, neoliberal politikaların uygulayıcısı, serbest piyasanın teşvikçisidir. Devlet, ticareti ve serbest piyasayı destekleyici uygulamalarda bulunmalıdır. “Neoliberalizm' sadece devletin sosyal koşullardan elini çekmesi değildir. Bir

³ Oysa ki mevcut düzende yüceltilen çalışmanın kendisi, azınlıkta olanların varoluşunu yeniden üretir yalnızca: “Çalışma hayatın zorunluluklarının üstesinden gelmek için, insanlığın yeniden üretimi için vardır. Çalışmanın başarısı çabayla sorunlu bir ilişki içindedir. Çalışma kesin, garantili bir biçimde çalışanların hayatını yeniden üretmiyor, onları çalışmaya ikna edenlerin hayatını yeniden üretiyor sadece. İnsanları çalışmaya razı etmek için emeğin kendinde şey olduğu safatasını yutturmak gerekir” (Adorno ve Horkheimer, 2014, s. 15).

aktif politikalar seti, entegre bir küresel pazarda kapitalist kârlılığı artırmak için tasarlanmış yeni bir devlet müdahalesi tipidir” (Wood, 2007, s. 251). Bonefeld’in (2013, s. 108) ifadesine göre neoliberalizm “zayıf bir devleti değil, “güçlü devlet”i gerektirmiştir.” Loïc Wacquant ise neoliberalizmde devletin metalaşmayı teşvik edecek ve piyasaları destekleyecek şekilde yeniden yapılandırıldığını ve düzenlendiğini ifade eder (Wacquant ve Akçaoğlu, 2019, s. 13). Arthur MacEwan’ın açıklamaları ise bu meselenin iyi bir dile getirilişidir:

“İktisadi meselelerin siyasi otoriteden yalıtılması yine de devletin zayıf olduğu anlamına gelmez. Aksine neoliberalizmin, özel mülkiyetin önceliğini güvence altına alacak, piyasaların toplumsal denetim üzerindeki egemenliğini muhafaza edecek, böylece de demokratik iktidarın işleyişini sınırlandıracak güçlü bir devlete gereksinimi vardır. Ayrıca, uygulanabilmesi için neoliberalizmin sıklıkla güçlü bir devlete, zaman zaman bir diktatör devlete gereksinimi olur.” (MacEwan, 2007, s. 287)

Neoliberal devlete dair ilk açıklama türü, devleti piyasa karşısında edilgen gören, piyasanın devleti belirlediği deterministik bir yaklaşımken, ikincisi piyasa ve devletin karşılıklı etkileşim hâlinde birbirlerini ürettikleri anlayışına dayanır.⁴ İkinci açıklama türünün gerçekliğin doğru kavranışı bakımından daha geçerli olduğunu belirtmek isterim. Devleti edilgen olarak gören anlayışın tersine, devlet, bir kurban konumunda değildir. Aksine, hem piyasa aktörleri hem devlet, neoliberalizmle beraber gelişen adaletsizlik ve özgürlüksüzlüklerin ortak üreticisidirler. Bu nedenle, devleti edilgen olarak gören anlayış, devleti piyasa karşısında kurban yerine koyarak gizliden veya açıktan neoliberal otoriter devletin uygulamalarını meşrulaştırmaktır. Bu, neoliberal otoriter devletin başındaki iktidarın sınıfsal çıkarlarının gizlenmesine aracılık eder. Ne de olsa onlar, piyasanın güdümünde olan birer kukladır. Ne var ki, neoliberal devletteki iktidarı sadece Batı’nın ya da piyasaların kuklası olarak görmek, bu iktidarın kendine özgül çıkarlarına perde çeker. Dolayısıyla piyasa ve neoliberal devlet karşılıklı etkileşim hâlinde birbirlerini yeniden üretirler ve bunun yanında, neoliberal devletin kendine özgül gelişme dinamiklerinin de bulunduğunu unutmamak önemlidir.

⁴ Çalışma kapsamında belirtmek gerekirse, erken dönem Kuramdaki piyasa ve devlet kavrayışı, neoliberalizm ve devlet ilişkisini kavramada elverişli değildir. Pollock, Adorno ve Horkheimer, yaşadıkları tarihsel-toplumsal bağlamın da etkisiyle, kapitalizmin tamamen devlet planlanmasına bağlı hâle geldiği ve *Laissez-faire* ilkesinin sona erdiği düşüncesindeydiler (Streeck, 2016, s. 56-58). Kuramın bu görüşleri, o dönemi açıklamada ufuk açıcı olsa da, bu bölümdeki açıklamalar da dikkate alındığında, günümüzle pek uygunluk sergilemez. Yine de Kuramın faşizm hakkındaki görüşleri günümüzde hâlâ değerlidir.

2.1. Teori ve Pratik Üzerine

İktisadî dayanaklar göstermektedir ki, teoride özgürleşmeye dayanan neoliberalizmin pratikteki tezahürü teoriyle çelişkilidir. Teorideki özgürlük pratikte özgürlüksüzlükle, kalkınma büyük borçlanmalarla sonuçlanmıştır. Bu aslında, E. M. Wood'un belirttiği ifadeye denk düşer: Keynesçilik de neoliberalizm de aynı madalyonun iki farklı yüzü gibidir. İkisi de kapitalizmin çelişkilerinin özünü kavrayamaz. Neoliberal politikadaki teori ve pratik uyumsuzluğu bundan kaynaklanır. Neoliberalizm, çoğunluğa ne özgür ne de adaletli bir dünya sunmuştur. Felsefi temeli düalizme, yani ayırıştırıma dayanan kapitalizm,⁵ neoliberal politikalarla beraber katı düalizmi uygulamış, çokluklara hoşgörülü yaklaşıldığı bir dönemde, zenginler ve yoksullar arası uçurum artmış, gelişmiş ülkeler ile bunun haricindeki ülkeler arasında uçurum açılmış, toplum ve doğa arasındaki ilişki kriz niteliği kazanmış, toplumlar ve yönetimler arasında ciddi gerilimler oluşmuştur. Yaşananlar dahilinde John Bellamy Foster'ın (2006; 2011) neoliberalizmi tekelci kapitalizm ve emperyalizm ile ilişkili olarak değerlendirmesi yerindedir.

Neoliberalizm eleştirilerinin önemli kısmını yoksulluk meselesi ve üçüncü dünya ülkelerinin yaşadığı eşitsizlik konusu oluşturmaktadır. Bu noktada ortak ses, neoliberalizmin, teorinin aksine, tek taraflı bir şekilde özgürlük ve refah sağladığı yönündedir. Günümüzde dünya, ulus-öteleşmiş kapitalizmin tekelinin altındadır. Ve bu gerçeklik, neoliberalizmin teorideki özgürlüğünün, refahın ve kalkınmanın hangi taraf için geçerli olduğunu göstermektedir. Her ne kadar çeşitli iktisadî eleştiriler mevcut olsa da, burada Üçüncü Dünya ve yoksulluk meselelerine yönelik eleştirilerle makaleyi sınırlıyorum.

Üçüncü dünya ülkeleri hakkındaki önemli sorunlardan birisi özelleştirmedir. Buna göre, özelleştirme ve deregülasyon, Üçüncü Dünya ülkelerinde Batı'nın sermayesinin dolaşımını ve dolayısıyla borçlarını arttırmış ve bu ülkeleri ekonomik açıdan Batı'ya bağımlı hâle getirmiştir (Foster, 2011, s. 66).

Aslında günümüzdeki bu durum kapitalizm tarihinde yeni görülen bir şey değildir. Bonefeld'in (2013, s. 16) küresel kapitalizm için dediği bir sözü tekrarlırsak, "şimdi'yi anlayabilmek için geçmiş'ten çok şey öğrenebiliriz." Özelleştirmelerin dezavantajlı ülkeler adına yarattığı eşitsizliği anlamak için sadece yüz yıl öncesinin Şili'sine gitmek yeterlidir. Güney'de 1800'lü yılların yarısından sonraki dönemde gerçekleştirilen nitrat savaşları, Üçüncü Dünyada özelleştirme ve devlet denetimi konusunda aydınlatıcı verileri içinde barındırır. Zamanında İngiltere'nin desteğiyle Peru'ya ait nitrat bölgelerine savaş açıp kazanmış olan Şili'de, İngilizlerin kullanımında olan bu bölgeler, 1888 yılında Cumhurbaşkanı Jose Manuel

⁵ İktisadî olanın düalizme dayanması ve toplum içerisinde düalizmler yaratması ve bu düalizmlerin yaşamın çoğu alanını tesiri altına almasını düalizm hâlleri olarak adlandırmaktayım. Bkz. Coşkun, 2020.

Balmaceda tarafından kamulaştırıldı ve İngilizlerin çıkarına olan özelleştirme sonlandırıldı. Takip eden yıllarda Balmaceda İngiltere tarafından “diktatör”⁶ olarak ilan edildi ve Şili’de iç savaş gerçekleşti. Bu, elbette bir tesadüf değildir ve günümüzde Üçüncü Dünya ülkelerinde bu durum yabancı olmayan bir tablodur. 1891 yılında Balmaceda intihar etti ve sonrasında zamanla devletin denetimi azalmasıyla İngiltere adına işler tekrardan yoluna girdi (Foster, 2006, s. 308-311).

Bugünkü durumun Üçüncü Dünya ülkeleri açısından çok da bir farkı yoktur. Bu ülkeler, ya ulus-ötesi kapitalizmin kendi ülkelerinde dolaşmasına izin vereceklerdir ya da izin vereceklerdir: başka alternatif yoktur. Bugün Üçüncü Dünya’nın çeşitli ülkelerinde yaşanan iç karışıklık, iç savaş, terör olayları gibi durumların arkasında böyle bir gerçekliğin bulunduğu ortadadır. Aslında kendi dışındaki gerçekliği yadsıyan ve her şeyi kapsamayı amaçlayan kapitalizmin totaliter ve narsistik bozukluk sergileyen bir düzen olduğu tüm gerçekliğiyle ortadadır. Üçüncü Dünya’daki kalkınma projeleri, mevcut ekonomik düzenden dolayı Batı’ya borçlanan bu ülkelerin, borçları kapatmak için IMF’den neoliberal politikalara uymaları zorunluluğu karşılığında borç para almaları, uygulamak zorunda kaldıkları neoliberal politikalar nedeniyle içlerindeki yerli üretimin oldukça aşağı seviyelere inmesi ve bunun neticesinde bu ülkelerin ekonomik açıdan büyük oranda Batı’ya bağımlı hâle gelmesi, Batı’nın yine bu ülkelerin doğal kaynaklarını sömürmesi ve üstüne doğayı tahrip etmesi,⁷ doğal kaynakları ele geçirmek adına belirli bölgelerde terör ve savaş olaylarının patlak vermesi, yine bu Üçüncü Dünya ülkelerinin yerli üretim yoluyla ürünlerini dışarıya satmayı amaçlamaları sonucu bu ülkelerde iç savaş, darbe gibi olayların vuku bulması, kapitalizm, emperyalizm ve neoliberalizm üçlüsünün kol kola verdiklerini gösterir. Neoliberalizm sonucu Üçüncü Dünya ülkelerinde ortaya çıkan tablo büyük bir faciadır. Teoride tanımlanan özgürlük, dolaysız bir biçimde öznellik ile iç içe geçmiş, nesnel içeriği tamamen boşaltılmış ve belli bir merkezin çıkarlarının egemenliği altına girmiştir. Gerçekte yaşanan öznel aklın zaferidir; akıl tutulmasıdır (Horkheimer, 2016).

⁶ Bu kavramı tırnak içerisinde kullanmayı gerekli görüyorum. Çünkü, esasında bir söylem olarak “diktatör” Batı merkezli iktidarı içerisinde barındırır. Şili meselesinde de görüldüğü gibi, Batı’nın çıkarına göre davranmayan yöneticiler “diktatör” olarak etiketlenmektedirler. Bugün de bu durum Üçüncü Dünya’daki birçok yönetici için geçerlidir. Elbette bu yöneticilerin zorba bir yönetime başvurmadığını iddia etmiyorum ya da bu yöneticileri ve yönetimleri olumlamaya çalışmıyorum. Ancak Üçüncü Dünya ülkelerindeki, zorba yönetimleri tanımlamak için “diktatör” kavramına başvurmak, kavramın Batı merkezli olması ve belli bir araçsallığa dayanması sebebiyle, bu yönetimleri tanımlamak açısından kusurludur.

⁷ Bu durumun Türkiye’deki yakın zamanda en çok duyulan örneklerinden birisi de, Alamos Gold’un Kaz Dağları’ndaki altın arama çalışmalarıdır. Şüphesiz bu durumun ardında ekolojik krizin daha da derinleşmesine yol açan doğal kaynakların sınırsızlığını savunan serbest piyasa ticareti bulunur (Bermejo, 2014, s. 19).

Teorideki özgürlüğün, kimler adına özgürlük olduğu sarihtir. Oysa ki, özgürlük, adalet gibi ideler nesnel hakikâtle dolayım lanmıştır. Bunların görecilik ile hem teoride hem pratikte çarpıtılması, bu idelerin nesnel içeriklerinin boşaltılmasını ifade eder. Ne özgürlük ne adalet birileri adına iş görmez. Bu ideler, tüm insanlığın ve doğanıdır. Bu nedenle demekteyim ki, küresel kapitalizm süreciyle beraber nesnel hakikâtle de tekel altına alınmıştır (Coşkun, 2021, s. 47-49). Bu nedenle piyasa önünde herkesin eşitliği bir aldatmacadan ibarettir. Ekonomik ve siyasî gücü elinde bulunduranlarla bu güçten yoksun olanlar arasındaki fark, eşitlik ilkesinin neden aldatmaca olduğunu gösterir Serbest piyasaya ekonomisi bu eşitsizliğin önüne geçeceği ve herkesin refaha kavuşacağı iddiasını kendi eliyle ilga etmiştir (Bermejo, 2014, s. 20).

Neoliberalizmle moda hâline gelen kalkınma planları da bir şehir efsanesine dönüşmüştür:

“Kalkınma, dünya sermayesinin merkezleri tarafından algılandığı biçimiyle, yalnızca tüm ülkelerin ve ekonomik etkinliğin her türlü tekel alanının piyasa güçlerine açılması yönündeki neoliberal gündemin takip edilmesi sayesinde sürdürülebilirdi. Ancak bu strateji, küresel Güneyi kalkındırmak bir yana, yalnızca çoğu üçüncü dünya ülkesinin ekonomik durgunluğunun daha da derinleştirilmesine ve çöküşüne ve zengin ve yoksul ülkeler arasındaki büyüyen uçurumun; çevrenin hızlanan yıkımı ile birlikte pekiştirilmesine hizmet etti.” (Foster, 2006, s. 259)

Yoksul ülkelerdeki kalkınma planları bırakın bu ülkeleri kalkındırmak bir yana hepsinin borçlarını katlamış, ekonomik çöküşe yol açmış, yoksulluğu artırmış, bu ülkeleri dış piyasalara daha fazla bağımlı duruma getirmiştir. Clarke’ın (2007, s. 92-93) haklı biçimde dile getirdiği gibi: “Her ne kadar serbest ticaret en gelişmiş durumdaki üreticilere zenginlik getirirse de, daha az gelişmiş durumdakilerin iflas ettiği, emekçilerin kitleler halinde işten çıkarıldığı ve bütün bir ulusun iktisadi faaliyetlerinin durma noktasına geldiği dönemsel krizlere yol açarak rekabet edemeyenleri yokluğa mahkûm etti.”

Neoliberal politikalar Üçüncü Dünya’yı büyük çöküşe sürüklemiş, Batı’da ise zenginler ile yoksullar arasındaki uçurumun giderek açılmasına yol açmıştır. Bunun yaşanmasında neoliberal devlet de etkili olmuştur. Harvey’in (2015, s. 84) belirttiği gibi neoliberal politikalarla devlet, eğitim, sağlık ve sosyal hizmet gibi alanlardan büyük ölçüde elini çekmiştir. Sosyal devlet niteliğinden arınan neoliberal devlet, dezavantajlı konumda olanlara yönelik yardımların ve desteklerin önüne barikat koymuş ve bu kişilerin toplumsal konumlarına hapsolmesine yol açmıştır. Parası ve gücü olan hayatta kalır tarzındaki bir sosyal Darwinizm uygulaması, zenginler ve yoksullar arasındaki uçurumun büyümesinin önündeki tüm engelleri

yıkmıştır. Tüm bu süreçlerle beraber neoliberal devlet, sosyal devleti aşındırmıştır (Saad-Filho, 2007a, s. 24).

Son olarak yöntemsel amaçla bir noktaya daha değinmek istiyorum. Buraya kadar yapısal değişimleri ve onun eleştirisini ele aldım. Genel itibariyle kapitalizme dair sunmuş olduğum imge, kendisinin oldukça güçlü olduğu yönündedir. Bu yanlış değildir. Mevcut ekonomik işleyiş, her şeyi bir kara delik gibi yutmakta ve oldukça güçlü yaptırımları bulunmaktadır. Her şey uyar mantığıyla hareket eden kapitalizm, varoluşunu sürekli kılabilme adına her şeyi kendi çıkarına kullanmaktadır. Ne var ki, tüm insanlar buna dünden razı değildir. Materyalist kuram, dogmatikleşip taşlaşmış olan ve mevcut olanı olumlayan Marksizm türüne mesafe koyar ve öznelerdeki bilinçliliği önemsiz addetmez (Adorno ve Horkheimer, 2014, s. 12). Günümüzde özgürlüksüzlükle yüzleşen, eşitsizlik ve adaletsizliğe uğrayan milyarlarca insan vardır. Ve bu insanlar çeşitli direnişler sergileyebilmektedirler. Bu nedenle mevcut ekonomik işleyiş o kadar da pürüzsüz değildir. Özgürlüksüzlüğe aşırı vurgu yapmak, “(...) mevcut durumun hâkimiyetini metafizik yollarla temdit eder, kendi değiştirilemezliğini ilan eder ve bireyi sesini kısıp oturmaya teşvik eder ki zaten bireyin elinden de başka bir şey gelmez” (Adorno, 2016, s. 241). Dolayısıyla tek yönlü şekilde kapitalizmin gücüne odaklanmak, özneleri edilgen olarak düşünme hatasına düşmek olacaktır. Kapitalizm her şeyi kapsayıcı olmasıyla oldukça güçlüdür; ancak günümüzde emekçilerin direnişlerini, küreselleşme ve neoliberalizm karşıtı hareketleri görmezden gelmemek de önemlidir. Yine de güç terazisinde hâlâ mevcut ekonomik işleyiş ağır basmaktadır.

2008 krizinden sonra neoliberalizmin öldüğü ilân edilmiştir (Bonefeld, 2013, s. 108). Ne var ki bir sonbahar günü ölülerini gömen bu politikalar, hâlâ oturmuş bir iskemlede ölüsünü bekliyor. 2008 krizinden sonra neoliberalizmin öldüğünü söylemek acelecilik olur sadece. Bu nedenle neoliberalizmi tartışmak hâlâ önemini sürdürüyor. Ne var ki bu tartışmayı, Eleştirel Kurama uygun olarak sadece iktisadî boyutuyla ele almak yetersizdir. Bu bölümde aktardığım iktisadî gelişmelerin bir de insanlar üzerindeki sonuçları bulunmaktadır. Dolayısıyla neoliberalizmi sadece iktisadî değil, sosyolojik ve sosyo-psikolojik olarak da değerlendirmek eleştirel kavrayış açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, bundan sonraki bölümde, insanlar arası etkileşimlere ve psikolojik durumlara odaklanarak neoliberal politikalarla gelişen adaletsizliği ve özgürlüksüzlüğü farklı bir boyuttan ele alıyorum.

3. PSİKOPOLİTİKA: METAFİZİĞİN DİYALEKTİĞİ

Bu başlığın ortaya çıkmasına aracılık eden düşünce, toplumsal olanla iktisadî olanın birbirinden soyut olmadığı şeklindeki yaklaşımdır (Marx, 1979). Yazının bu kısmı sosyolojik

ve sosyo-psikolojik temelde hazırlanmakla birlikte bu ikisi iktisadî olanla dolayımli olarak ele alınmıştır. Neoliberalizmi salt iktisadî bir gerçeklik olarak düşünmek, iktisadî olanı toplumsal olandan soyutlayan indirgemeci bir Marksizm hatasına düşmektir. Oysa ki neoliberalizm, şehir planlaması, eğitim, yerel yönetimler, özneler arası etkileşimler, psikolojik durumlar gibi birçok noktaya doğrudan ya da dolaylı temas eder.

Bu başlık altındaki temel derdim, önceki bölümlerle de bağlantılı olarak neoliberal iktidar tekniği olan psikopolitikanın özneleri nasıl monadlaştırdığını göstermek ve bu durumun yarattığı sosyo-psikolojik ortamı gözler önüne sermektir. Bunun için ilk olarak psikopolitikanın ortaya çıktığı toplumsal ortamı yorgunluk ve yalnızlık toplumu üzerinden değerlendiriyorum. Psikopolitikanın uygulanması için belirli bir toplumsal ortam gereklidir. “Biz”in güçlü olduğu bir ortamdan ziyade neoliberal politikalarla doğrudan ya da dolayımli olarak zayıflayan “biz” ilişkilerinin hakim olduğu bir ortamda psikopolitika daha etkili bir şekilde uygulanır. Bu nedenle öncelikle “biz” öznesinin parçalanması bağlamında yorgunluk ve yalnızlık toplumunu açıklıyorum.

Ardından psikopolitikanın örneklerle ne olduğunu ve ne tür bir işlev gördüğünü açıklığa kavuşturuyorum. Diğer bir deyişle psikopolitikanın nasıl işlediğini ortaya koyuyor ve sosyo-psikolojik etkisini gösteriyorum. Tüm bunları yaparken Kuramın bireysel olan toplumsal ve iktisadîdir yaklaşımını takip ediyorum. Meseleyi salt birey üzerinden anlamaya girişen yaklaşıma mesafe koyuyorum: “Gerici eleştiri, bireyin çürüyüşüne ve toplumun bunalımına işaret ederken çoğu zaman keskin gözlemlerde bulunur, ama bu durumun ontolojik sorumluluğunu da yalıtık ve içsel bir şey olarak kendinde-bireye yükler” (Adorno, 2017, s. 156). Oysa ki bu, toplumu, bireyin eylemlerinin toplamına indirgeyen yaklaşımların hatasına düşmektir. Burjuva düşüncesidir bu: öyle ki, yoksullukla yüzleşen kişileri kendi akılsızlığıyla suçlayan rasyonaliteden hiçbir farkı yoktur (Horkheimer, 1935, s. 160). Fakat, “biz”in parçalanmasını ya da monadlaşma eğilimini dolaysızca bireye bağlamak yerine, bireyin yaşadığı anlamsızlık ve huzursuzluk hislerinin dolayımli olduğu yapısal gerçekliği görmek, düşüncüyü gerici eleştiriden kurtarır ve radikal eleştiriye ulaştırır.

Radikal eleştiri bireyi, bilincini ve bilişsel durumunu mevcut gerçeklikten yalıtmaz. Bireylerin birbirinden yalıtılmışlığı, Leibniz’in, monadların ⁸ durumunu, kendi içsel dinamiklerine dayandırmasından farklı olarak, iktisadî ve toplumsal olanla dolayımli olarak

⁸ Leibniz’de monad bölünemez olan en küçük birimdir. Bir monad diğer monadlardan soyuttur. Adorno bu bağlamda monadı burjuva bireyi olarak ele alır. Bu çalışma kapsamında ise monad ifadesini atom ve ego anlamında kullanmaktayım. Monadlaşma ile kastettiğim de öznelerin atomlaşması ve egolaşmasıdır. Diğer bir deyişle öznelerin, diğer öznelerden soyut bir şekilde kendi gerçeği içine hapsolmesini monadlaşma olarak ifade ediyorum.

gelişmiştir. Bu nedenle radikal eleştirinin bireysel olan toplumsal ve iktisadîdir yaklaşımı meseleyi kavramada önemlidir:

“Birey tam da bir mutlak olarak, mülkiyet ilişkilerinin bir yansımasıdır. ... Sadece toplumla iç içe geçmiş değildir birey; varlığını da sözcüğün en düz anlamıyla topluma borçludur. Bütün içerikleri toplumdan ya da nesnesiyle ilişkisinden gelir. Bu ilişkiyi ne kadar özgürce geliştirir ve yanı sıra o kadar zenginleşir; buna karşılık, bir köken olarak sahiplendiği ayılma ve sertleşme onu kısıtlayıp yoksullaştırır.” (Adorno, 2017, s. 161)

3.1. Yorgunluk Toplumundan Yalnızlık Toplumuna

*“We are safe inside
While they burn down
Our house...”⁹*

Aslında içinde bulunduğumuz düzende, yaşamakta olduğumuz monadlaşma eğilimi pek de yeni değildir – ancak bu eğilim günümüzde oldukça ileri seviyelere ulaşmıştır. Bu eğilimin kendisi, zamanında Machiavelli, Spinoza’nın ortaya koydukları burjuva bireyi anlayışında da görülür. Bu birey anlayışı, herkesin kendisinden sorumlu olduğunu, kimsenin birbirine karşı hiçbir sorumluluğu olmadığını, herkesin kendi çıkarının peşinden kendisinin koşması gerektiğini bildirir (Horkheimer, 1935, s. 159-160).

Bu birey anlayışı, tam da metafiziğin yaşamın merkezinden atılmasının tasarımı olduğu ve bu dünyanın önem daha fazla kazandığı bir dönemin birey anlayışını oluşturur. Aslında bu anlayış, kendi çıkarını düşünen piyasa odaklı bireyi anlatır. İşte, bu bir zamanların piyasa bireyi, bugün gündelik yaşam dünyasında karşımıza sürekli çıkan herhangi biridir. Bir zamanlar piyasadaki aktörlerin zihniyetini tanımlayan bu durum, günümüzde toplumdaki bireylerin önemli kısmında görülmektedir.

Günümüzde “biz” olma eğilimleri tamamen kaybolmamışsa da atomlaşma daha ön plana çıkmıştır. Günümüz özneleri artık kendi başlarındadır. Bu özneler, en yakınlarına karşı dahi mesafelilik hissederler. Özneler arasında birbirlerine karşı duvarlar örülmüş, kimsenin “kendisinden başka dostu” kalmamıştır. Bariz şekilde, neoliberal politikaların uygulanmasıyla beraber yaşanan tüm gelişmelerden sonra monadlaşma toplumu sarmalamaya başlamıştır.

İçinde bulunduğumuz dönemde özne kendisini, anlamını kaybetmiş bir ağ içerisinde bulmaktadır. Tüm yaşam öznenin kontrolünün dışında onu belirlemektedir. Üstelik ona karşı direnebilecek bir “biz”in gücünden de yoksundur; kendi başındadır. Ortada herhangi bir direniş

⁹ Get Well Soon adlı müzik grubunun bir parçası.

gösterecek “biz” yoktur; ayrıca, öznelerin yaşamın ağırlığını ve anlamsızlığını başka kişilerle paylaşıp içini dökeceği “biz” ilişkileri de oldukça azalmıştır. Günümüzde özneler içsel boşluklarını, gerilimlerini, yaşamın anlamsızlığını öznelerle değil nesnelere etkileşim kurarak (tüketim, sosyal medya vs.) giderme yolunu tercih ediyorlar. Ne var ki, bu kocaman bir trajedidir – kendi yaşamının artık özneye ait olmamasının trajedisi (Simmel, 2009, s. 341).

Özneleri yaşama bağlayan en önemli hususlardan biri kendi varoluşlarına ve yaşama anlam kazandırmalarıdır. Özne, çeşitli nedenlerden ötürü kendi varoluşunun ya da yaşamın anlamsızlığını deneyimlediği her an ızdırap hissi yaşayabilir. Bu ızdırap, varoluş ile yaşam arasındaki çelişkinin öznenin psikolojisinde açığa çıktığı andır. Oysa ki özneler, kendi varoluşlarının ve yaşamlarının anlamını kendileri tayin edebildiklerinde bir yere kadar kendi bireyselliklerini ve özerkliklerini sağlayabilirler. Ne var ki, özneler anlamsızlık hissi içerisindeyse ve yaşama içkin olan anlam gözlerden silinmişse önemli bir çelişki tezahür eder. Öznenin yaşama tutunabilme çabası ile mevcut olanın özneler üzerindeki ağırlığı arasındaki çelişkidir bu: “Modern hayatın en derin sorunları, ezici toplumsal güçler, tarihsel miras, dışsal kültür ve hayat tekniği karşısında, bireyin, varoluşunun özerkliğini ve bireyselliğini koruma talebinden kaynaklanır” (Simmel, 2006, s. 85).

Özne ne kadar yaratma gücüne sahipse yaşam o kadar anlamlıdır. Yaşam, ne kadar özneye aitse o kadar anlamlıdır. Bundandır öznelerin anlamsızlık içinde olmaları. Varoluşun ağırlığını değil, yaşamın ve mücadelenin ağırlığını hisseder özneler bugün. İşsizliğin, işten çıkarmaların, geçim sıkıntısının, çocuk büyüme probleminin, toplumsal adaletsizliğe maruz kalmanın, gelecek kaygısının ve tüm bunlara direnecek güç bulamamasının ağırlığını hisseder özne. Neoliberalizm giderek yoksullaşan kesimin günlerini, ayın sonunu nasıl getireceğini, borçlarını nasıl ödeyeceğini, ailesine nasıl para yetiştireceğini hesaplama mesaisiyle doldurmuştur.

Bugün toplum önemli ölçüde yorgun – yaşamın ağırlığının getirdiği bir yorgunluk toplumu söz konusu. Yorgunluk toplumu ile Han'ın (2015) belirttiği, öznelerin sürekli performans gösterme durumunda oldukları aktiflik toplumundan bahsetmiyorum. Yorgunluk toplumunu, var olmak ile mevcut olan arasındaki gerilimin yarattığı toplumun genel psikolojik durumu olarak ele alıyorum. Toplum bugün negatif olandan dolayı yorgun: tek tek saymak gereksiz; özetle toplumsal adaletsizlikler, eşitsizlikler, özgürlüksüzlük yoruyor insanları. Adaletsizlikle, özgürlüksüzlükle, eşitsizlikle mücadele etmekten yorgun insanlar. Yaşama tutunma gücü düşüyor. Gençlerin geleceği karanlık: Bir tarafta ekonomik kriz, diğer tarafta ekolojik kriz. Adalet yok, akıl yok. Acı var, sömürü var, yaşamı ölümler hâlinde sürmek var... Bu yorgunluk negatif olana maruz kalan herkesi tüketiyor.

Yorgunluk toplumu yalnızlık toplumu yaratır. Herkesin yorgun olduğu bir toplumda özneler yalnızlaşır. Herkes kendisiyle kalmak ister. İnsanlar o kadar yorgunlardır ki sadece kendi dertlerini işitirler. İnsanları kent yorar, iş yorar, negatif olan yorar. İnsanlar yoruldukça, dinlenmek için kendi kabuklarına çekilirler; başka bir ses işitmek istemezler. Çünkü her an kafalarının içinde iş yerindeki sesler, şehrin içindeki sesler yankılanır – bu ses özneleri sağır edencesine yankılanır. Böylece özneler, yalnızca kendilerini düşünür hâle gelirler. Sonuç olarak “biz” parçalanır ve toplum, kendi kabuğuna çekilmiş, dışarıya penceresi olmayan öznelerle sarmalanır. Neoliberal dönemin yarattığı toplum nihayetinde budur.

Mevcut üretim ilişkileri ve bu ilişkilerin yarattığı psikolojik durum, özneleri salt kendi çıkarlarını önemseyen, kendi işini kendisi gören ve “biz”in gücünü unutmuş monadlara dönüştürmektedir. Bugün “biz”, neoliberalizm ve neoliberal otoriter devletin iş birliğiyle ilga edilmektedir. İkinci bölümde de değindiğim üzere, en ufak kolektif “biz” oluşumları dahi neoliberal otoriter devlet tarafından engellenir:

“Kolektif müdahaleler isteyen toplumsal hareketlerle karşılaştığında neoliberal devlet, bazen baskıcı bir şekilde, müdahale eder ve savunması beklenen özgürlükleri reddeder. Ama bu durumlarda kullanabileceği bir de gizli silahı vardır. Uluslararası rekabet ve küreselleşme, devletlerin neoliberal gündemlerine karşı duran hareketleri terbiye etmede kullanılabilir. Eğer bu işe yaramazsa, o zaman devlet neoliberalizm karşıtlığını bastırmak için ikna, propaganda ya da, gerektiğinde, kaba kuvvet ve polis gücüne başvurabilir. Bu tam da Polanyi'nin korktuğu şeydir: Liberal (ve dolayısıyla neoliberal) ütopyacı proje nihayetinde ancak otoriterliğe başvurarak sürdürülebilir. Azınlığın özgürlüğü için çoğunluğun özgürlüğü kısıtlanır.” (Harvey, 2015, s. 77-78)

Byung-Chul Han'ın (2017, s. 123) da belirttiği üzere: “Toplumsal güç sadece ortak bir davranıştan, bir Biz'den doğar. Toplumun egolaşması ve atomlaşması ise ortak davranış alanlarını radikal oranda daraltmakta, bu şekilde kapitalist düzene gerçekten meydan okuyacak kuvvette bir karşı gücün oluşmasını önlemektedir.”

Mevcut olan, özneleri anlamsızlık içinde var olmaya zorlar. Ne var ki özneler hayata bağlanmak adına anlam arayışı içerisine girerler. İşte psikopolitika yorgunluğun ve yalnızlaşmanın hakim olduğu böyle bir dönemde devreye girmiştir. Günümüz özneleri ruhunu ve anlamını kaybetmiş bir maddi dünyaya sıkışıp kalmışlardır. Fakat her tür “biz” bağları giderek çözüle de, özneleri yaşama bağlayan metafizik hâlâ varlığını sürdürmektedir. Tek farkla – onu artık özneler elleriyle yaratmıyorlar; metafizik düzene içkin bir ideoloji hâline gelmiştir. Diğer bir deyişle, özneler yaşamlarının anlamını kendi elleriyle yaratmıyorlar.

Neoliberalizmle ilişkili olan yeni tür metafizikler artık özneler için hazır anlamlar üretiyor. Bunu sağlayan da psikopolitikanın kendisi oluyor.

3.2. Psikopolitika ve Neoliberal Özne

Günümüz toplumları öylesine aydınlanmışlardır ki, metafiziğin egemenliği varlığını, her tür “biz”in ortadan kalkmasına rağmen hâlâ sürdürmektedir. Weberyenler aşağı yukarı şunu ifade etmeye çalışırlar: Modern hayat, metafizikten arınmış bu hayat, insanın maddi dünyaya terk edilmiştir. Tinin olmadığı bu hayat anlamını yitirmiştir (Vandenbergh, 2016, s. 163). Ne var ki, ne metafizik ne tin modern yaşamla ya da kapitalizmle ortadan kaybolmamıştır. Metafizik, bugün yeryüzüne yayılma zaferine ulaşmış uygarlığın gökyüzünde bir parıltı olarak gözleri kamaştırmakta, ihtişamlı uygarlığın bayrağını sallamaktadır. Metafizik belki de, önceki dönemlerden daha da güçlü ve donanımlı bir şekilde zirveye yakın bir konumdadır. Metafiziğin böylesine güçlü olduğu bir dönemde anlamın öznel üretiminden başka ne bulunabilir ki?

Yaşamın şeyleştiği bir dünyada hayatın anlamının ne olduğu sorusunu sormak çıkarıcı kişiliğin yüzüzlüğüdür. Anlamın yitip gittiğini söylemek ise anlamı yaratan öznenin ölümünü ilân etmektir. Esasında modern yaşamda özne, anlam yitimine uğramamıştır. Aksine, modern yaşamda, anlamı kendi eliyle yaratan özne yitip gitmiş, özne anlamı dışarıda aramaya başlamıştır. Özneler esas olarak, hayatın kontrolünü kendi ellerinde hissetmedikleri dönemlerde hayatın anlamını dışarıda aramaya başlarlar. Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda yayınlanan *Varlık ve Zaman* (Heidegger, 2008) ve İkinci Dünya Savaşı ortasında yayınlanan *Varlık ve Hiçlik* (Sartre, 2009) gibi varoluşçuluğun temel kitapları bu durumu doğrular niteliktedir. Bunun gibi, özellikle "biz"in kuvvetli olduğu, insanların birlikteliklerinin hayata anlam kattığı yıllar olan 1960'larda varoluşçuluğun önemini kaybetmesini de bu temelde anlamak gerekir.

Hayatın kontrolünü önemli ölçüde kaybettiğimiz zamanlarda, anlam arayışında olmanın insanı hayata bağlayıcı bir etkisi vardır. Anlamı olmayan bir hayat özneyi ya giderek sağlıklı bir psikolojiye ya da yok oluşa sürükler.¹⁰ Bu nedenle yaşamını sürerli kılabilmek adına özne

¹⁰ Bu açıdan düşününce, her ne kadar psikoloji literatüründe buna dair bir veri bulunmasa da, kaygının, umutsuzluğun, karamsarlığın yaygınlığının bir nedeni burada aranabilir. Yaşamın anlamsızlığını deneyimleyen özne karamsarlığa, umutsuzluğa sürüklenebilir; daha ileri seviyelerde ise intihara meyilli duruma gelebilir. Bu duruma anlamsızlık hissi neden olduğu kadar, anlamsızlık hissini dolayımış olan gerçekliğin kendisi de neden olur. Deyim yerindeyse, dolaylı ya da doğrudan, mevcut olan, öznelerin psikolojik sağlıklarını olumsuz etkilemekte, ileri seviyede ise özneleri intihara sürüklemektedir (Geçtan, 2016, s. 9). Buna çok yakın bir tema Emile Durkheim'da da bulunur. Buna göre, genel ile bütünleşememenin yarattığı bencil intihar türü bu konuya yakınlık sergiler (Durkheim, 2013, s. 202-203). Bu çalışma bağlamında söylesek, yaşamla bağı gittikçe zayıflayan özne giderek intihara meyilli hâle gelir. Son zamanlarda çeşitli haber kaynaklarından sıklıkla duymakta olduğumuz intihar haberlerinin, mevcut durumun sürmesi dahilinde artması beklenebilir.

bir şekilde anlama ihtiyaç duyar. Ancak anlamı kolektif yoluyla üreten öznenin ortadan kayboluşu, onu anlamı dışarıda bir yerlerde aramaya zorlamaktadır. Bu arayış illa mevcut olanın kendisinden bir kurtuluş çabası değil, çoğu zaman, mevcut olanın içerisinde yaşamını anlamlı kılabilmenin arayışıdır.

“Biz”le üretilmeyen anlamın üretimini artık yeni tür metafizikler sağlamaktadır. Yeni tür metafizikler, bir tür varoluşçuluk ve spiritüalizmle yoğrularak “hayatın anlamı ne?” sorusuna “denge, kendin olmak, kendini keşfetmek, akış durumu” gibi içi boşaltılmış hazır cevaplar veren düşüncelerin hepsidir. Yeni tür metafiziklere göre, özneler hayatı akışına bırakırlarsa, hayatın ritmine ayak uydururlarsa, şimdiye odaklanırlar ve anda kalırlarsa, her şeyin farkındalığına ulaşırlarsa, bu yaşam içerisinde kendilerine bir amaç edinirlerse anlamsızlık ortadan kalkacaktır. Bu düşünce, öznelerin isterlerse başaramayacakları hiçbir şeyin olmadığı yanılsamasını bir düstur olarak öznelerin bilinçlerine kazır. İşte bu mistik, içi boşaltılmış, nesnel içerikten yoksun, aşırı bireycilikle sarmalanmış, özneliğe indirgenmiş ve mevcut olanı olumlayan tüm düşünceler kişisel gelişim kitaplarında, ‘bestseller’ kitaplarda, ‘mindfulness’ ta¹¹ kişisel gelişimcilerin veya yaşam koçlarının söylemlerinde ve TEDx konuşmalarında¹² yer bulur kendilerine.¹³ "Ruhanilik ya sert bir kayaya ya da bir bataklığa dönüştü. "Hayatın anlamı" sorusu şimdi guruların, ruhani masörlerin, muhteva üreten teknolojistlerin ve üfürükçü ruh sağaltıcılarının ellerindeydi. Artık doğru tekniklerle bir ay gibi kısa bir sürede anlamsızlıktan sıyrılmamız garanti edilebiliyordu" (Eagleton, 2012, s. 36). İşte neoliberal dönemde ortaya çıkan bu yeni tür metafiziklerin üreticileri, bu tür ruhaniler, kişisel gelişimciler, yaşam koçları, belli ölçüde TEDx, din tüccarları, tinsel tüccarlık yapan kişilerdir. Tüm bunlar, bedenden öte, öznelerin *Psyche*'sini ele geçirmeyi hedefleyen ve neoliberal bir tahakküm tekniği olan psikopolitikanın bir parçasıdır (Han, 2020).

¹¹ Mindfulness ve neoliberalizm arasındaki ilişki için bkz. Purser, R. (2019). The Mindfulness Conspiracy. The Guardian, <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2019/jun/14/the-mindfulness-conspiracy-capitalist-spirituality> (Erişim Tarihi: 25.04.2021).

¹² Bu yazıda TEDx'in sadece Türkiye ayağı için konuşuyorum. İngilizce olan ya da Türkçe altyazıları bulunan bazı konuşmalarda yeni tür metafiziklere denk gelsem de, yer yer önemli bilimsel gelişmelere de yer verdiği ve bunun yanında İngilizce ve Türkçe harici TEDx konuşmalarının içeriğini anlayamadığım için tüm TEDx'i neoliberal bir araç olarak görmem aşırıya kaçacağını düşünüyorum. Yine de TEDx'in psikopolitika işlevi görmesinin de sadece Türkiye'ye özgü olduğunu da sanmıyorum.

¹³ Bu noktada neoliberalizm ve postmodernizmle beraber değişen reklam içerikleri de dikkat çekici bir örnek teşkil eder. “Kendin ol”, “kendini yarat” gibi basitleştirilmiş metafizik ifadeler – ki bu ifadeler, aşırı bireycilikle sarmalanmış olmaları nedeniyle zihinlerin, monadlaşma fikrini içselleştirmesinin de bir aracıdır – var olmanın ya da varoluşun üretim ilişkileriyle dolayımlandığı noktayı temsil eder. Reklamın yanında, bazı Youtuberlar da, kendi izleyici kitlelerine bu tür metafizik ifadelerle hitap ederek, genç yaştaki kesim de psikopolitikaya maruz kalır. Bahsettiğim bu alanlar, yeni tür metafiziklerin en belirgin sunulduğu alanlardan sadece bazılarıdır. Dikkatlice bakıldığında neoliberalizmle yükselen postmodernizmle birlikte uygulamaya koyulan psikopolitikanın etrafımızı ne kadar da sarmaladığını keşfedersiniz.

Byung-Chul Han'ın, Michel Foucault'nun biyopolitika düşüncesine karşı öne sürdüğü psikopolitika, neoliberalizmle beraber öznelerin bedenleri kadar zihinlerini de tahakküm altına almak için uygulanan teknikleri ifade eder. Psikopolitika, neoliberal bir iktidar tekniğidir. Bu teknik, öznelerin özgürlük sanrısı içerisinde kendilerini optimize etmesi yoluyla bizzat özneler tarafından gerçekleştirilir (Han, 2020, s. 31-35). Yeni tür metafizikler, psikopolitikanın bir parçasıdır. Kişisel gelişimciler, yaşam koçları, tin tüccarları, saf iyimserlik barındıran özgürlükçü söylemleri aracılığıyla öznelerin zihinlerini ele geçirirler. Hayata bardağın dolu tarafından bakan özne, neoliberal iktidar tekniğinin bir kurbanıdır. Kendisini optimize eden özne, kendini keşfetmenin ve yaratabilmenin yanılsamalı özgürlüğü içerisinde.

Öznelerin bilincini hedef alan psikopolitika idealist ideolojiyle donanmıştır. Buna göre özne, kendi bilincinin sınırlarını aşabildiği kadar var olur. Gerisi hikâyedir – para, statü, konum, şöhret, zenginlik. Eğer bugün özne kaygılarını, içsel sıkıntılarını, anlamsızlık hissini aşamıyorsa, bu kesinlikle o kişinin sınıfsal konumuyla, mevcut düzenin onu giderek sağlıklı bir psikolojiye sokmasıyla âlâkalı değildir. Tüm sorun öznenin kendi sınırlarını aşamamasıdır.

Bu düşünce, fail yerine kurbanı suçlayan ve tahakküm ya da sömürü pratiğini olumlayan bir ideoloji görevi görür. Mevcut düzen, özneleri anlamsız bir yaşama itmekte, ideolojisi aracılığıyla ise bu durumdan özneleri suçlu tutmaktadır. Oysa ki, özneleri metafizikten arınık maddi dünyaya sıkıştıran da, onları hayatın anlamını, metafiziği mevcut olanın içerisinde aramaya sürükleyen de, hâlâ birtakım Aydınlanmacı köklerinden kopmamış olan ve metafiziğe karşı maddi olanı ve yeryüzünü önceleyen üst sınıfların düzenidir. Çelişki burada tezahür eder; metafiziğin diyalektiğidir bu. Horkheimer ve Adorno'nun (2014: 42-46) Aydınlanmanın diyalektiği diyerek anlatmaya çalıştıkları şeyin kendisidir: Mevcut olanın metafizikten arındırılmaması ve tersine onunla iş birliği içerisinde olmasıdır.

Öznel aklın nesnel hakikâtin önüne geçip ışığını sömürdüğü bu dönemde özneler, psikopolitika yoluyla varoluşçu tarzda bir metafiziğe maruz kalmaktadırlar. Hayatın anlamının ne olduğu sorusunun cevabını kendi dışında arayan özneler, yaşama motivasyonlarını kendileri dışındaki gerçekliğin eline teslim ederek, yaşamlarının iplerini de efendilerine devretmiş olurlar. Oysa ki hayatın anlamı, herhangi bir yerde aranacak bir bilinmeyen değil, bizzat özneler tarafından yaratılması gereken bir oluş sürecidir. Kapitalizmin engellediği şey de buradadır. O, öznelerin oluş sürecini engeller ve öznelerin yaşamının iplerini eline alır – oluş karşıtına; yok oluşa dönüşür: Karşı çıkış ve direniş gücünden yoksun olan öznelerin sürdükleri yaşam, yaşamın karşıtını temsil eder. Mevcut olan, psikopolitikayla kendi varlığını onaylayıcı bir perde sunması aracılığıyla özneleri edilgenliğe hapsedmeye çalışır.

Hayatın kontrolü elinde olmadığı için hayatın anlamını dışarıda arayan özne, “Hayatın anlamı nedir?” sorusuna cevap verme yetkisini kaybetmesiyle daha da edilgen konuma sürüklenmiştir. "Alanında uzman kişiler!" olan kişisel gelişimciler, yaşam koçları, üfürükçüler, dogmatik ontologlar varken, "Hayatın anlamı nedir?" sorusuna cevap vermek öznelerin ne haddinedir! Artık özneler yerine düşünen ve onlar için reçeteler sunan konumlar vardır. Özneler, bundan böyle hayatın anlamı konusunda susturulmuş ve beyinleri dogmatik metafiziğe dayanan reçetelerle doldurulmuştur. Bu reçeteler, insanlara nasıl düşünmeleri gerektiğini, gerçekliğe hangi açıdan bakmaları gerektiğini söyleyen uyuşturucularla doludur. Eleştirel düşünce yerini psikopolitikayla beraber konformist düşünceye bırakmıştır. Neoliberal özne, kendisini optimize eden öznedir. Neoliberal özne, Dardot ve Laval'ın (2009, s. 367-372) bahsettiği “girişimci özne”den daha fazla olarak tüm monadları kapsayan, diğer bir deyişle “biz”in gücünden yoksun olan tüm özneleri kapsayan öznedir. Ve mesele sadece şirketle sınırlı kalmayıp, gündelik yaşamın her noktasına tesir etmektedir.

Psikopolitikayla beraber somut ve bire bir “düşünce polisi”ne¹⁴ gerek yoktur. Mevcut düzen adına bizim nasıl düşünmemiz gerektiğini söyleyen birileri olduğu sürece düşünce polisleri şekil değiştirmiş biçimde de olsa bulunmaktadır. İnsanlar, düşünce polisi fikrinin dehşet verici şaşkınlığı içerisinde günümüzdeki gizli ama gözlerimizin önünde olan düşünce polislerini görememektedirler. Oysaki düşünce polisleri birçok iletişim kanalı aracılığıyla sayısız insana ulaşmaktadır. Üstelik 1984'ten farklı olarak bu polisler cezalandırmaz; aksine insanlara “doğru” düşünmeyi öğretirler. Ceza, baskı, işkence gibi biyopolitik araçlar yerini insanların düşüncelerini içten fethetmeyi hedefleyen psikopolitikaya bırakmıştır.

Düşünce polislerinin söylemleri, öznelerin zihinlerini resmen kendi elleriyle tahakküm altına almasına aracı olur. Panoptikon artık sadece dışarıda değil, öznelerin zihinlerinde de bulunur: “Herkes kendinin panoptikonudur” (Han, 2020, s. 47). Bu yeni tür metafiziklerin söylemlerinin, özneleri monadlaştırıcı etkisini göz önünde bulundurduğumuzda, bugün neden her tür “biz” ilişkisinin parçalandığını anlamak çok da zor değil. Özneleri sürekli “kendi olma”ya çağırın yeni tür metafizikler, hâlihazırda yalnızlaşmakta olan öznelerin aşırı bireysellik düşüncesini içselleştirmelerine katkı sunar. Bu da egolaşmanın baskın olduğu bir toplumun oluşmasına yol açar.

Mevcut düzen, öznelerin sağlıksız psikolojik durumlarından bu şekilde faydalanır: Ya yeni tür metafizikler sunar ya da onları “öldürerek tedavi” eder (Han, 2020, s. 37-39). Öznenin psikolojik durumunu üretim ilişkilerinden soyut ele alıp, onu iyileştirmeye yönelik tüm teknik,

¹⁴ George Orwell'in (2016) *1984* romanında, düşünce suçu işleyen insanları yakalayan gizli polis.

yöntem ve çabalar en hafif ifadesiyle reformist olarak adlandırılabilir. Mevcut üretim ilişkilerinin ve bu ilişkileri oldukça vahşileştiren neoliberal politikanın, öznelerin – bu öznelerin illâ da alt sınıflar olmalarına gerek yoktur – psikolojik hâleri üzerinde yarattığı sağlıksız durum ortadadır. Bu nedenle mevcut olan değişmeden kaldığı sürece özneleri tedavi veya terapi yoluyla iyileştirmeye ya da öznelerin kendilerini keşfetmelerini sağlamaya yönelik tüm çabalar da idealist bir yanılsama ve perdeleme olmaktan öte geçmezler – bu hâliyle bu çabalar neoliberal iktidar tekniği olarak işlev görürler: Kapitalizm özneleri yalnızca sömürmek amacıyla tedavi eder. Bununla birlikte, bilinçleri hastalığa sürükleyen mevcut yapıya değinmeden birey odaklı çözüm-reçete üretmek, bu çözümü-reçeteyi sunanlara sadece bir rant kapısı sağlamaktadır – özneler adına köktenci bir kurtuluş değil.

Burada, reformist çözümün önemini tekil olanın psikolojik sağlığı açısından yadsıyamayız; ancak köktenci bir kurtuluşa, tüm insanların sağlığı açısından ihtiyaç olduğu da aşikâr. Bugün yeni tür metafizikler ya da çeşitli tedavi yolları bireyin bilincini hedef almaktadır, mevcut olanı değil. Öznelerin psikolojik durumlarının iyileştirilmesi önemlidir; ancak esas sorun bu psikolojik durumun oluşmasına yol açan mevcut düzenin kendisindedir.

Bugün hayatın anlamı mevcut adaletsizliklerin özgürlüksüzlüklerin dışında bir yerde değildir. Her özne nesnel hakikâti ve insanlığı korumayı ve adaletsizliğe karşı çıkmayı hedeflediğinde asıl o zaman tekrar anlamı ve “biz”i keşfedecektir. Özne, ancak insanlığı da bir bütün olarak korumaya çalıştığı sürece kendini koruyabilir (Horkheimer, 1938, s. 427). Bugün anlamsızlığın ortadan kalkması için yeniden “biz”e ihtiyaç vardır. Ancak bu “biz”, mevcut olanı olumlayan değil, “başka olan”ı tahayyül eden ve onun için birlik oluşturan “siyasi bir Biz”dir (Han, 2020, s. 16). Bunun için bugün yeniden ütopyaya ve umuda ihtiyaç vardır. Ütopya ya da umut olmadan “başka olan” bir dünyanın olanaklılığı mümkün değildir: “Ütopyadan vazgeçmek, bir şeyin aldatmaca olduğunu bile bile, şu veya bu biçimde o şey lehinde karar kılmak anlamına gelir” (Adorno ve Horkheimer, 2014, s. 36-37).

Umutsa her şeyin bittiğini sanan biri için çaresiz bir bekleyiş iken sürekli bekleyen biri için zulümdür. Ne var ki umut, içinde bir diyalektik de barındırır. Yaşanan tüm ızdıraba rağmen “başka olan”ı tahayyül edebilmenin olanaklılığını sunar umut. Umut, kendisini olabilecek dünyaların en iyisi olarak sunan kapitalizmin yanılsamalı hakikâtinin ötesine geçer: "Yine de, gerçekliği olumsuzladığı için ondan kopmuş olan umut, sonuçta hakikatin görünmek için büründüğü tek biçimdir. Umut olmasaydı, hakikat fikrinin düşünülmesi bile imkansızlaşır: Varoluşun kötü olduğunu gördükten sonra sırf görülmüş olduğu için onu hakikat ilan etmekse en büyük hakikatsizliktir" (Adorno, 2017, s. 103).

Mevcut olanın baskılayıcı gücüne ve bilinçleri perdelemesine rağmen, öznelerin değiştirebilme güçlerinin yitip gittiğine inanmak güç. Bu gücün, en fazla geçici olarak rafa kaldırıldığını söyleyebiliriz. Kaldı ki hâlihazırda dünyada mikro karşı çıkışlar mevcuttur. Tüm perdelemelere rağmen, bir gün bu karşı çıkışların bütüncül olmayacağını (makro) ummak yanılısma olacaktır. Bu nedenle, özneleri kafese hapsolup kalmış olarak sunan ve her adımda aslında ne kadar da özgür olmadığımızı kanıtlayıcı işine girişen “büyü”leyici kuramlara karşılık, bugün öznelerin “başka olan”ı yaratabilecek güce sahip olduklarına inanan “Kuram” a ihtiyaç vardır.

SONUÇ

Erken dönem Eleştirel Kuramın yeniden bütünlüklü tesisi girişimiyle bağlantılı olarak bu çalışmada, erken dönem Kuramın yaklaşımı dahilinde neoliberalizmi ele aldım. Eleştirel Kuram temelinde neoliberalizmin iktisadî, toplumsal ve sosyo-psikolojik boyutlarını birbirleriyle ilişkili olarak değerlendirdim.

Neoliberalizmi tartışmak, özellikle yoksullaşmanın, işsizliğin arttığı tarihsel-toplumsal bağlam dolayısıyla hâlâ önemini sürdürmektedir. Kendisini teoride özgürlükçü olarak sunan neoliberalizmin pratikteki getirileri tamamen bir karşıtlıktır. Kuramın en önemli vazifesi de, teori ve pratik arasındaki bu tarihsel uyumsuzluğu gözler önüne sermektir. Gerek iktisadî gerekse sosyo-psikolojik boyuttan olsun, neoliberalizmin hiçbir şekilde özgürlükçü bir dünya sunmadığı ortadadır.

Makalede neoliberalizmin teori ve pratik uyumsuzluğunu iktisadî olduğu kadar sosyolojik ve sosyo-psikolojik boyuttan da göstermeyi amaçladım. Özellikle psikopolitika üzerinden bazı çıkarımlarda bulunmak mümkün. Yazının üçüncü kısmında neoliberalizmle beraber “biz” ilişkilerinin parçalandığını ve “ben” olmanın ön plana çıktığını ortaya koydum. “Ben” olmanın ön plana çıkmasında ise psikopolitikanın etkisine odaklandım. Monadlaşma eğiliminde mevcut siyasî atmosferin de etkisinin bulunduğunu hesaba kattığımızda, yaşanacak olan siyasî değişimler sonucu monadlaşma eğiliminin nasıl bir şekil alacağı bir bilinmez. Yine de gidişata dayanarak bazı çıkarımlar sunmak mümkün.

Bugün birçok yerde yüksek sesle söylenen “kendin ol”, “insanların senin hakkında dediklerini umursama”, “kendinden yalnızca sen sorumlusun” vb. gibi sayfalarca çoğaltılabilecek olan söylemler, sosyal medyanın, ekranların, kitapların birçok yerinden fırlamaktadır. Bu söylemler “ben” olma eğilimini tetiklemektedir. Özellikle benliği dışarıdan şekillenmeye müsait genç yaşlardaki bireylerin bu söylemlerden daha çok etkileneceği tahmin edilebilir. Ne var ki ileride toplum monadlarla sarılı hâle gelirse bu durum beraberinde birçok

sorunu da yanında getirecektir. Herkesin kendisinden sorumlu olduğu ve kimsenin kendisine karışmasına izin vermediği bir toplumsal ortam insanlar adına özgürlük değil, tersine daha çok çatışma getirir. Böyle bir ortam kimsenin kimseyi eleştiremediği, en ufak bir eleştirinin bile yargılanma olarak addedildiği, empatinin olmadığı, en ufak eleştiride dahi çatışmaların çıktığı bir ortam sunar yalnızca. Böylelikle mevcut olan sosyal gruplar ve sınıflar arasındaki çatışmalara, bir yenisi olarak “ben”ler arasındaki çatışmalar da eklenir.

Oysa ki mesele sadece kendin olmak değildir. Kendin olabilmek kadar kendinle beraber – kendi özerkliğini de feda etmeden – toplum da olabilmektir. Doğru, yalnızca kişilerin değil genel olanın da doğruları olmalıdır. Ancak bugün genel doğruların ve genellemelerin reddedildiği, tikelliklerin ve özgüllüklerin ön plana çıktığı, doğruların öznelliğe indirildiği, öznel aklın egemen olduğu bir dönemdeyiz. Nesnel olanın önüne öznelliklerin geçip nesnel olanın tutulmasının yarattığı toplumsal ortam hakikâtsizlik toplumdur. Böyle bir toplum doğrudan da, akıldan da uzakta gitmektedir. Dolayısıyla böyle bir toplumun geleceğini de bu bağlamda okumak, anlamak ve açıklamak gerekmektedir.

“Ben” olma eğiliminin ya da psikopolitikanın basitçe ne olduğunu ve nelerle ilişkili olduğunu saptamak asıl sorunları gözden kaçırmaya yol açacaktır. Eğer köktenci bir çözüm üretilmezse, bu ikisi, yukarıda değindiğim sorunlara yol açma potansiyeli taşımaktadır. Çözümler sunabilmek adına, yaygınlaşan “ben” olma eğilimini kapsamlı sorgulamaya açmak gereklidir. Bu bağlamda sosyal medya, YouTube, influencerlar, TEDx, kişisel gelişim, mindfulness, NLP, astroloji, yaşam koçluğu, ilişki koçluğu ve bunların türevlerini mevcut olanla ilişkilendirerek monadlaşma eğilimini kapsamlıca sorgulamak diğer çalışmalar için yol gösterici olacaktır. Eğer herkesin herkese düşman olduğu bir topluma evrilmek istemiyorsak, bu yönde çalışmalar yapmak ve çözümler üretmek bir aciliyettir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. (1969). Eleştiri. M. Y. Öner (Çev.), *Eleştiri: Toplum Üzerine Yazılar* içinde (107-116). İstanbul: Belge Yayınları.
- Adorno, T. W. (2016). *Negatif Diyalektik*. (Çev: Ş. Öztürk). İstanbul: Metis Yayınları.
- Adorno, T. W. (2017). *Minima Moralia: Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar*. (Çev: O. Koçak ve A. Doğukan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (2014). *Teori ve Pratik Üzerine*. (Çev: O. Kılıç). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bermejo, R. (2014). *Handbook for a Sustainable Economy*. Berlin-Heidelberg, New York: Springer.
- Bonefeld, W. (2013). *Yıkıcı Akıl ve Olumsuzlama: Devlet, Sermaye ve Sınıf*. (Çev: Ö. Yalçın). İstanbul: Otonom Yayınları.
- Bottomore, T. (2016). *Frankfurt Okulu ve Eleştirisi*. (Çev: Ü. H. Yolsal). İstanbul: Say Yayınları.

- Clarke, S. (2007). Neoliberal Toplum Kuramı. Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif bir seçki* içinde (91-105). İstanbul: Yordam Kitap.
- Coşkun, B. (2020). Düalizm Hâlleri. *Düşünbil Dergisi*, (91), 30-33.
- Coşkun, B. (2021). Yeniden Eleştirel Kuram: Sosyal Felsefenin Görevleri Üzerine. *Arete Politik Felsefe Dergisi*, 1(1), 26-54.
- Dardot, P. ve Laval, C. (2009). *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. (Çev: I. Ergüden). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Deraniyagala, S. (2007). Uluslararası Ticarete Neoliberalizm: Sağlam Bir İktisat Kuramı mı, Yoksa Bir İman Sorunu mu?. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif bir seçki* içinde (169-178). İstanbul: Yordam Kitap.
- Durkheim, E. (2013). *İntihar*. (Çev: Z. Z. İlgelen). İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Eagleton, T. (2012). *Hayatın Anlamı*. (Çev: K. Tunca). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Faulkner, N. (2014). *Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberallere*. (Çev: T. Öncel). İstanbul: Yordam Kitap.
- Foster, J. B. (2006). *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*. (Çev: Ç. Çıdamlı). İstanbul: Devın Yayıncılık.
- Foster, J. B. (2011). *Tekelci Finans Sermayesi*. (Der: H. Tanıttıran). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Geçtan, E. (2016). *Hayat*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Han, B. C. (2015). *Yorgunluk Toplumu*. (Çev: S. Yalçın). İstanbul: Açılım Kitap.
- Han, B. C. (2017). *Şiddetin Topolojisi*. (Çev: D. Zaptçioğlu). İstanbul: Metis Yayınları.
- Han, B. C. (2020). *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*. (Çev: H. Barışcan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (Çev: A. Onacak). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Heidegger, M. (2008). *Varlık ve Zaman*. (Çev: K. H. Ökten). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hirsch, J. (2005). Emperyalizm Bugün Hangi Anlama Gelmektedir?. (Çev: E. Büyüknisan). *Felsefelogus*, 27(28), 7-26.
- Horkheimer, M. (1935) Felsefi Antropoloji Üzerine Notlar. Ş. Sunar (Ed.), *Geleneksel ve Eleştirel Kuram* içinde (141-166). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Horkheimer, M. (1937). Geleneksel ve Eleştirel Kuram. Ş. Sunar (Ed.), *Geleneksel ve Eleştirel Kuram* içinde (339-398). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Horkheimer, M. (1938) Montaigne ve Kuşkunun İşlevi. Ş. Sunar (Ed.), *Geleneksel ve Eleştirel Kuram* içinde (399-453). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Horkheimer, M. (2016). *Akıl Tutulması*. (Çev: O. Koçak). İstanbul: Metis Yayınları.
- Horkheimer, M. ve Adorno, T. W. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar*. (Çev: N. Ülner ve E. Ö. Karadoğan). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Johnston, D. (2007). Yoksulluk ve Bölüşüm: Yeniden mi Neoliberal Gündemde?. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif bir seçki* içinde (225-235). İstanbul: Yordam Kitap.
- MacEwan, A. (2007). Neoliberalizm ve Demokrasi: Piyasa İktidarına Karşı Demokratik İktidar. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif bir seçki* içinde (282-292). İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (1979). *Grundrisse: Ekonomi Politğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*. (Çev: S. Nişanyan). İstanbul: Birikim Yayınları.

- Orwell, G. (2016). *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*. (Çev: C. Üster). İstanbul: Can Yayınları.
- Prusik, C. A. (2020). *Adorno and Neoliberalism: The Critique of Exchange Society*. London: Bloomsbury Academic.
- Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2018). *Sosyoloji Kuramları*. (Çev: H. Hülür). Ankara: De Ki Yayınları.
- Saad-Filho, A. (2007a). *Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş*. (Çev: E. Kahraman). İstanbul: Yordam Kitap.
- Saad-Filho, A. (2007b). Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif bir seçki içinde* (191-201). İstanbul: Yordam Kitap.
- Sartre, J. P. (2009). *Varlık ve Hiçlik: Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*. (Çev: T. Ilgaz ve G. Ç. Eksen). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Simmel, G. (2006). Metropol ve Tinsel Hayat. A. Artun (Ed.), *Modern Kültürde Çatışma* içinde (85-102). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Simmel, G. (2009). Kültür Kavramı ve Kültürün Trajedisi. M. G. Sökmen (Yay. Haz.), *Bireysellik ve Kültür* içinde (330-360). İstanbul: Metis Yayınları.
- Slater, P. (1998). *Frankfurt Okulu: Kökeni ve Önemi, Marksist Bir Yaklaşım*. (Çev: A. Özden). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Streeck, W. (2016). *Satın Alınan Zaman: Demokratik Kapitalizmin Gecikmiş Krizi*. (Çev: K. Kabadayı). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Vandenbergh, F. (2016). *Alman Sosyolojisinin Felsefi Tarihi*. (Çev: V. S. Öğütle). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wacquant L. ve Akçaoğlu, A. (2019). Kentsel Marjinalite ve Devletin Sağ Eli. *İdeal Kent*, 10(26), 11-19.
- Wood, E. M. (2003). *Kapitalizmin Kökeni*. (Çev: A. C. Aşkın). Ankara: Epos Yayınları.
- Wood, E. M. (2007). *Marx'a Dönüş*. (Çev: E. Dinçer). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Zambrana, R. (2013). Paradoxes of Neoliberalism and the Tasks of Critical Theory. *Critical Horizons*, 14(1), 93-119.